

KÖNCZÖL MIKLÓS\*

## A MÉLTÁNYOSSÁGI ÉRVEK ÉS A KITERJESZTŐ ÉRTELMEZÉS LEHETSÉGES KAPCSOLATA ARISTOTELESNÉL

*A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint az Aristotelés Rétorikájában leírt méltányossági érvelés kizárólag a jogalkalmazás szigorának enyhítésére szolgál, vagy az eljárás szempontjából fogalmazva az alperesnek/védelemnek kedvez. Dolgozatomban egy ennél tágabb értelmezés lehetőségét veszem fontolóra, s amellett érvelek, hogy a méltányossági érvek mindkét irányban működhetnek. A Rétorikában szereplő példa egy olyan esetet ír le, ahol a méltányossági érvelés a normaszöveg megszorító értelmezésére irányul. Aristotelés magyarázata alapján azonban nincsen akadálya annak, hogy az érvelés célja – az igazságos döntés – kiterjesztő értelmezés révén valósuljon meg, ahogy annak sincs, hogy a méltányosság a felperes/vád mellett szóljon. Mindezeket két példával igyekszem alátámasztani: az első Hypereidés egy törvényszéki beszéde, a második pedig az ún. ügyállásoknak a hellénisztikus és császárkori iskolai rétorikában megjelenő tana.*

Az aristotelési méltányosság (*to epieikes*)<sup>1</sup> értelmezése terén uralkodó álláspont szerint a fogalomra alapozott rétorikai érvelés a jogalkalmazás szigorának enyhítésére szolgál. A jogi eljárásban betöltött szerepekre vonatkoztatva ez annyit jelent, hogy a méltányosság az alperesnek kedvez.<sup>2</sup> A kérdéssel foglalkozó kutatók szerint a méltányosság-alapú érvek alkalmazása kizárólag ebben az irányban lehetséges: a toposz nem alkalmazható a jogi felelősség megállapítására olyan esetekben, ahol egy adott magatartást a jogszabály kifejezetten nem tilt.<sup>3</sup>

\* Egyetemi docens, PPKE Jog- és Államtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi utca 28–30.; tudományos munkatárs, MTA TK Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.  
E-mail: [konczol.miklos@jak.ppke.hu](mailto:konczol.miklos@jak.ppke.hu)

<sup>1</sup> Az alábbiakban a latin betűkkel szereplő görög neveket és kifejezéseket a magyar ókortudományi szakirodalomban megszokott átírásban használom. Aristotelés munkáira az Immanuel BEKKER által gondozott porosz akadémiai kiadás (*Aristotelis opera* [Berlin: Academia Regia Borussica 1831–1870]) oldal- és sorszámait (az ún. Bekker-számokat) megadva hivatkozom. Az idézett szövegeket a saját fordításomban közlöm, a jegyzetekben azonban megadom az elérhető magyar fordítások adatait. A *Rétorika* esetében ez ADAMIK Tamás fordítása: *Arisztotelész: Rétorika* (Budapest: Telosz 1999).

<sup>2</sup> Lásd pl. Edward M. HARRIS: „How Strictly Did the Athenian Courts Apply the Law? The Role of Epieikeia” *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 2013/1. 27. 6. lj. és 28. 11. lj.

<sup>3</sup> Így kifejezetten Johannes TRIANTAPHYLLOPOULOS: *Das Rechtsdenken der Griechen* (München: Beck 1985) 20–21. Lásd továbbá Richard KRAUT: *Aristotle: Political Philosophy* (Oxford: Oxford University Press 2002) 109. 19. lj., hivatkozással Roger A. SHINER tanulmányára: „Aristotle’s Theory of Equity” in Spiro PANAGIOTOU (szerk.): *Justice, Law and Method in Plato and Aristotle* (Edmonton: Academic Printing and Publishing 1987) 173–191. (újraközlőve: *Loyola of Los Angeles Law Review* 1994. 1245–1264). Hasonló álláspontra enged következtetni Jacques BRUNSCHWIG gondolatmen-

A méltányosság ennél tágabb értelmezésének lehetősége mellett a modern kutatásban elsőként Max Hamburger érvelt Aristotelés jogi és erkölcsi nézeteinek változását vizsgáló monográfiájában,<sup>4</sup> komolyabb visszhangot azonban nem váltott ki fölvetésével. A következőkben ezt a hiányt igyekszem pótolni, elsőként (1) Hamburger javaslatának és (2) a méltányossági érvelés gyakorlati szerepéről folyó vitának az összefoglalásával. Ezt követően (3) az Aristotelés által tárgyalt méltányossági érvek szerkezetét rekonstruálok röviden, végül két olyan példát mutatok be, melyek a kiterjesztő értelmezést alátámasztó méltányosság-alapú érvek jelenlétét bizonyítják (4) a retorika kortárs gyakorlatában, illetve (5) későbbi elméletében.

## 1. MÉLTÁNYOSSÁGI ÉRVEK ÉS KITERJESZTŐ ÉRTELMEZÉS?

Hamburger vizsgálódásai az aristotelési nézetek változására összpontosítanak. A fejlődés kiindulópontját, Aristotelésnek a méltányosságot illető legkorábbi álláspontját, a (szakirodalomban vitatott szerzőségű<sup>5</sup>) *Magna moraliá*ban látja. Itt a második könyv első fejezetében a következőket olvashatjuk:

„A méltányosság és a méltányos ember az, aki kevesebbel is beéri, mint ami a törvény szerinti igazságosság alapján járna neki. Aki ugyanis enged azokban a dolgokban, amelyekről a törvényhozó nem képes részleteiben pontosan rendelkezni, hanem általánosságban szól, és azokat választja, amelyeket a törvényhozó szándékozott ugyan részletesen szabályozni, de nem volt rá képes – az ilyen ember a méltányos. Nem az általában vett jogos dolgokban engedékeny: a természet szerinti, a valóban igazságos dolgokból nem enged, hanem csak a törvény szerintiékből, amelyeket a törvényhozó azért mellőzött, mert nem tehetett másként.” (MM 1198b 25–33)

te is: „Rule and Exception: On the Aristotelian Theory of Equity” in Michael FREDE – Gisela STRIKER (szerk.): *Rationality in Greek Thought* (Oxford: Oxford University Press 1994) 142. Grimaldi és Rapp kommentárjai (William M. A. GRIMALDI: *Aristotle: Rhetoric I. A Commentary* [New York: Fordham University Press 1980] és Christof RAPP: *Aristoteles: Rhetorik I–II* [Berlin: Akademie-Verlag 2002]) nem korlátozzák a méltányosság hatókörét a törvény szigorának enyhítésére, de nem is tárgyalják annak a lehetőségét, hogy a méltányossági érvek a kiterjesztő jogértelmezést szolgálják.

<sup>4</sup> Max HAMBURGER: *Morals and Law: The Growth of Aristotle's Legal Theory*, New edn. (New York: Biblo and Tannen 1971) 94–95.

<sup>5</sup> A magam részéről elfogadom Franz DIRLMEIER álláspontját, mely szerint a szöveg legalábbis tartalmában mindenképpen aristotelési. Lásd *Aristoteles: Magna Moralia* (Berlin: Akademie Verlag 1983 [1958]) 146–147. és 185. Az újabb irodalomban szintén aristotelésinek tekinti a *Magna moraliát* pl. John M. COOPER: „The Magna Moralia and Aristotle's Moral Philosophy” *American Journal of Philology* 1973. 327–349. Az ellentétes álláspont példájaként Lásd Christopher J. ROWE: „A Reply to John Cooper on the Magna Moralia” *American Journal of Philology* 1975. 160–172, és Anthony KENNY: *The Aristotelian Ethics* (Oxford: Oxford University Press 1978) 215–239. A munka magyarul STEIGER Kornél fordításában és jegyzeteivel olvasható: *Arisztotelész: Eudemoszi etika. Nagy etika.* (Gondolat: Budapest 1975) 141–250.

A szöveghelyről szólva Hamburger úgy ítél, hogy az „elvét tekintve helytálló, konkrét megfogalmazásában azonban hibás”, minthogy „félrevezető volna [...] azt feltelegnünk, hogy az effajta joghézag nem szolgál másra, mint hogy a felperesnek kevesebbet juttasson, mint amit a törvény megadna neki”. A méltányosság illetően szűk felfogása volna tehát Aristotelésnek a kifejezésről alkotott korábbi elképzelése,<sup>6</sup> amely aztán fokozatosan enged teret a későbbi művekben egy tágabb értelemnek. Hamburger szerint a *Nikomachosi etika* továbbfejleszti ugyan a méltányosság fogalmi elemzését,<sup>7</sup> amennyiben kitér a joggal és az igazságossággal való kapcsolatára, mégis hagy még kívánnivalót maga után, mivel „tartalmát illetően [...] csak érintőlegesen foglalkozott vele, a régi, hagyományos értelemben, ti. hogy az ember ne ragaszkodjék az őt megillető jogokhoz”.<sup>8</sup>

Csupán a *Rétorikából* derül ki teljesen egyértelműen, hogy a méltányosság szerepe az írott jog kiigazítása: „a méltányosság az írott jogon túllépő igazságosság” (*Rh.* 1374a 27–28) – a kiigazítás eredményét illető megszorítás nélkül, de az első könyv bevezetésében vázolt munkamegosztás<sup>9</sup> keretei közt. Aristotelés azt látja jónak, ha a törvények a lehető legrészletesebb rendelkezéseket tartalmazzák, ugyanakkor tudatában van, hogy még a legjobb jogszabály sem térhet ki minden lehetséges helyzetre. A méltányosság ilyenképpen azon a területen működhet, amelyet a bírói ténymegállapítás számára hagy a törvény.<sup>10</sup>

A méltányosságnak a *Rétorikában* olvasható – és a következőkben összegzendő – fogalmi elemzése csakugyan elég általánosnak látszik ahhoz, hogy mindkét irányba működő érvek alapjául szolgáljon: a felelősség elhárítását és megalapozását egyaránt alátámaszthatja. Ilyenformán megfelel Hamburger meglátásának, melyet a *Magna moralia* kapcsán fogalmazott meg: „jöllehet a hangsúly az engedékenységen van, [...] h]a a méltányos ítélkezésben érintett másik oldalt, a másik szerződő felet tekintjük, akkor nyomban észrevesszük, hogy ez a fél – ugyancsak az *epieikeia* révén – többet kap, mint ami a törvény betűje szerint járna neki.”<sup>11</sup>

Lehet ugyan, hogy Hamburgernek nincs egészen igaza, amikor Aristotelés elméletének „helyességét” illetően fogalmazza meg véleményét, a három vizsgált műben tetten érhető megközelítések különbségét illető megfigyelései mindazonáltal nagyon fontosak a méltányosság megértése szempontjából. Ha nem is tudatosan, de ezek a különbségek motiválják a méltányossági érvek gyakorlati szerepét illető szakirodalmi viták egy részét is.

<sup>6</sup> HAMBURGER (4. lj.) 94, vö. uo. 90–93.

<sup>7</sup> Az ötödik könyv tizedik fejezetében (1137a 31–1138a 3). Tartalmi összefoglalását lásd KÖNCZÖL Miklós: *Dikológia. Törvényszéki rétorika és jogi érvelés Aristotelésnél* (Budapest: Gondolat 2015) 113–116. Magyarul SZABÓ Miklós fordításában *Arisztotelész: Nikomachosi etika* (Budapest: Európa 1997).

<sup>8</sup> HAMBURGER (4. lj.) 99.

<sup>9</sup> Vö. *Rh.* 1354a 26–30: „Világos mármint, hogy a vitában résztvevők feladata semmi egyéb, mint hogy kimutassák a vita tárgyát illetően, hogy fönnáll-e vagy sem, megtörtént-e vagy sem. Hogy számottevő-e vagy sem, hogy jogos vagy jogtalan, azt – amennyiben nem határozta meg a törvényhozó – a bírónak magának kell eldöntenie, nem pedig a vitatkozóktól elfogadnia.” A szöveg hely értelmezéséről lásd KÖNCZÖL (7. lj.) 25–63, további hivatkozásokkal.

<sup>10</sup> Vö. HAMBURGER (4. lj.) 103–104. GRIMALDI (3. lj.) 299 ad 1374a 26 (1) is fölhívja a figyelmet a párhuzamra (1354a 26–b 16).

<sup>11</sup> HAMBURGER (4. lj.) 95.

## 2. MÉLTÁNYOSSÁGI ÉRVEK A SZÓNOKI GYAKORLATBAN?

A leginkább elterjedt – ma már hagyományosnak nevezhető – nézet szerint az athéni (vagy általában az ókori görög) jog ismerte és nagymértékben alkalmazta is a méltányosságot.<sup>12</sup> Az ezt tükröző munkák általában a jogon kívüli érvek alkalmazásával azonosítják a méltányosságot,<sup>13</sup> és annak a meggyőződésnek adnak hangot, hogy ezek a fajta érvek az ítélkezési gyakorlatban is előnyt élveztek a szigorúan vett jogi érvekkel szemben.<sup>14</sup> Ez a meggyőződés számos forrásból származhat, érdekes módon úgy látszik azonban, hogy ezek közt nem jut kitüntetett hely a fennmaradt törvényszéki beszédekben található érvek részletes elemzésének. Inkább olyan véleményekre szokás hivatkozni, amelyeket a kortársak fogalmaztak meg a népbíróságok döntéshozatalával kapcsolatban: ilyeneket valóban találunk a szónokoknál,<sup>15</sup> de Aristotelésnél is.<sup>16</sup> Másik forrásként Aristotelésnek a méltányosság-alapú érvekről szóló fejtegetése szokott szerepelni, együtt a méltányosság példáinak felsorolásával és legtöbbször a 15. fejezetnek az írott joggal szemben mozgósítható toposzokat tárgyaló részletével is.<sup>17</sup> Harmadszor, e nézet alátámasztásaként gyakran hasonlítják össze a görög és a római jogot,<sup>18</sup> valamint az ókori görög és a modern nyugati jogi kultúrát,<sup>19</sup> mindkét esetben a különbségeket emelve ki. Az egyes szerzők különböző megközelítései ellenére tehát e nézet képviselői egyetértenek abban, hogy a méltányosság komoly, esetleg meghatározó szerepet játszott az athéni joggyakorlatban, és hogy ez a jelentőség valamiképpen az athéni jogszemléletéből következett, amely szemlélet megjelent magukban az intézményekben, de azok működésében is.<sup>20</sup>

<sup>12</sup> A korábbi szakirodalomban a nézet legbefolyásosabb képviselői: Paul VINOGRADOFF: „Freie Rechtsprechung und die athenische Demokratie” *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 1912–1913/6, úó: *Outlines of Historical Jurisprudence II. The Jurisprudence of the Greek City* (London – New York: Oxford University Press 1922) 63–71, John W. JONES: *The Law and Legal Theory of the Greeks. An Introduction* (Oxford: Clarendon Press 1956) 64–65, vö. HARRIS (2. lj.) 27, 2. lj.

<sup>13</sup> Lásd pl. Stephen C. TODD: *The Shape of Athenian Law* (Oxford: Oxford University Press 1993) 54–55; Alfonso MORENO: *Feeding the Democracy: The Athenian Grain Supply in the Fifth and Fourth Centuries BC* (Oxford: Oxford University Press 2007) 218, vö. HARRIS (2. lj.) 28, 11. lj. Lásd még Adriaan LANNI: *Law and Justice in the Courts of Classical Athens* (Cambridge: Cambridge University Press 2006) 3. fejezetét, melyben a méltányosságot az „Extra-Legal Argumentation” című alatt tárgyalja.

<sup>14</sup> Lásd pl. LANNI (13. lj.) 2–3.

<sup>15</sup> Lásd pl. Lysias *Nikomachos elleni* beszédében (30, 27).

<sup>16</sup> Lásd *Rh.* 1354b 6–11, 33–1355a 1. Lásd még az aristotelési *Athéni állam* megfelelő szöveghelyeit: Eberhard RUSCHENBUSCH: „ΔΙΚΑΙΣΤΗΡΙΟΝ ΠΑΝΤΩΝ ΚΥΡΙΟΝ” *Historia* 1957. 257–258.

<sup>17</sup> Lásd pl. VINOGRADOFF 1912–1913 (12. lj.) 84, Samuli HURRI: „Justice *Kata Nomos* and Justice as *Epieikeia* (Legality and Equity)” in Liesbeth HUPPES-CLUYSENAER – Nuno M. M. S. COELHO (szerk.): *Aristotle and the Philosophy of Law. Theory, Practice and Justice* (Dordrecht et al.: Springer 2013) 156.

<sup>18</sup> Lásd pl. VINOGRADOFF 1912–1913 (12. lj.) 81, Hans Julius WOLFF: „Greek Legal History – Its Functions and Potentialities” *Washington University Law Quarterly* 1975. 397–398.

<sup>19</sup> Újabb példa erre LANNI (13. lj.) 115–116.

<sup>20</sup> Annak a nézetnek, hogy a bíróságok az ókori Athénban gyakorlatilag jogot alkottak, a klasszikus megfogalmazása RUSCHENBUSCH (16. lj.).

Ezt a hagyományos nézetet a modern kutatásban először Harald Meyer-Laurin kérdőjelezte meg a hatvanas évek közepén,<sup>21</sup> azt állítva, hogy a források vizsgálata nem támasztja alá, hogy a méltányosság valóban bírói döntések alapjául szolgál(hat)ot) volna. Aristotelésnek a *Rétorikában* található elemzését illetően Meyer-Laurin azt állította, hogy az a méltányosság erkölcsi és nem jogi felfogásán alapszik,<sup>22</sup> és hogy semmiképpen sem áll kapcsolatban a korabeli joggyakorlattal.<sup>23</sup>

A források – köztük az Aristotelés-szöveghelyek – másféle értelmezésére tett kísérletet az utóbbi évtizedben Edward Harris.<sup>24</sup> Ő amellett érvel, hogy az attikai szónokok jogi érvelésében jelen volt a méltányosság, tagadja ugyanakkor, hogy ezek az érvek jogon kívüliek volnának. Harris úgy tekint a méltányosságra, mint a bíróságok által a jogértelmezésben alkalmazott elvre, mely elkerülhetővé tette, hogy a bírák *contra legem* ítélkezzenek, megszegve bírói esküjüket.<sup>25</sup> Ebből a szemszögből Aristotelés elmélete úgy jelenik meg, mint amely a korabeli törvényszéki gyakorlat alapján – és nem annak ellenében – fogalmazódott meg.<sup>26</sup>

Hogy meg tudjuk ítélni, játszott-e szerepet a méltányosság a szónokok törvényszéki beszédeinek érvelésében, és ha igen, mekkorát, ahhoz először azt kell meghatározunk, hogy a források vizsgálata során milyen fajta bizonyítékot fogadunk el. Ez a módszertani megfontolás azért lényeges, mert láthatólag befolyásolja a vizsgálat eredményét. Meyer-Laurin kiinduló kérdése az volt, hogy „az athéni pozitív jog figyelembe vette-e a méltányosságot”, a törvényszéki beszédeket pedig abból a szempontból elemezte, hogy „a szónokok hivatkoztak-e méltányossági érvekre és a bíróságok tekintetbe vették-e azokat”. Ennek során ő az általa joginak nevezett elvre (*das juristische Prinzip*) történő hivatkozásokat keresett, kizárva ugyanakkor a méltányosságra való retorikai hivatkozásokat (*rhetorische Berufungen auf Billigkeit*). Az utóbbi megszorítás elvben igazolható (bár a gyakorlatban problémákat vet föl, hiszen szónokok szövegeiről van szó), a méltányosságra mint jogelvre történő hivatkozás kívánalma viszont túlzottnak látszik. Meyer-Laurin voltaképpen azt várta egy méltányosságon alapuló jogi érvtől, hogy abban a szónok arra próbálja rábeszélni a bíróságot, hogy az írott jog rendelkezéseit felretéve erkölcsi megfontolások alapján döntse el a vitás ügyet. Ezzel szemben azt találta, hogy a törvényszéki beszédek érvelése elsősorban az írott jogra hivatkozik, még olyan esetekben is, amikor az említett jogszabály az eset szempontjából látványosan irreleváns, az erkölcsi megfontolások pedig csak arra szolgálnak, hogy a szónok biztosítsa a bíróságot arról, hogy az írott jog alkalmazása nem vezet igazságtalan döntéshez.

Meyer-Laurinnal szemben Harrisnél a szónoklatok és egyéb források vizsgálatát a méltányosság *Nikomachosi etikában* és a *Rétorikában* szereplő aristotelési be-

<sup>21</sup> Harald MEYER-LAURIN: *Gesetz und Billigkeit im attischen Prozess* (Weimar: Böhlau 1965).

<sup>22</sup> MEYER-LAURIN (21. l.) 50–52.

<sup>23</sup> MEYER-LAURIN (21. l.) 52, idézve Wolff nézetét, mely szerint Aristotelés láthatólag „csupán érintőlegesen érdeklődött jogi kérdések iránt”: Hans Julius WOLFF (rec.): „Calhoun, G. M., Introduction to Greek Legal Science” *Seminar* 1945. 102, Lásd még WOLFF (18. l.) 399.

<sup>24</sup> Lásd Edward M. HARRIS: „Le rôle de l'*epieikeia* dans les tribunaux athéniens” *Revue historique de droit français et étranger* 2004. 1–13, újabban pedig HARRIS (2. l.).

<sup>25</sup> HARRIS (2. l.) 45–46.

<sup>26</sup> HARRIS (2. l.) 45. Lásd továbbá TRIANTAPHYLLOPOULOS (3. l.) 24.

mutatásának az elemzése előzi meg.<sup>27</sup> Az ebből nyert megfontolásokkal felvértezve Harris nem azt keresi, hogy hol állítják szembe a méltányosságot a törvénnyel. Ehelyett olyan érvelési mintákat próbál azonosítani a beszédekben, melyek megfelelnek a méltányosság Aristotelés által leírt toposzainak. Ennek megfelelően, amit ő talál, azok olyan érvek, melyek az „(írott) törvényen túllépő” igazságosságot próbálják érvényre juttatni, de anélkül, hogy megkérdőjeleznék az írott jog kötelező erejét. Harris állítása szerint a jogi szöveg szoros értelmezésének meghaladása azzal magyarázható, hogy a méltányosság elve felfedezhető a *polis* jogrendjében. Így a szónokok a törvények szellemének egyik aspektusaként hivatkozhatnak a méltányosságra, amely tehát jelen van – mégha tökéletlen formában is – az illető esetekre nézve releváns(nak mondott) jogszabályokban. Jogtörténeti szempontból ez annyit jelent, hogy az athéni jog csakugyan elismerte a méltányosságot. A méltányosságon alapuló érvek szempontjából pedig az a jelentősége, hogy ezek összekapcsolódnak a jogrend fogalmával, mely végső soron a kevésbé szigorú jogértelmezés igazolásaként szolgál.

### 3. A MÉLTÁNYOSSÁGI ÉRVELÉS SZERKEZETE (ARIST. *RH.* 1374A 28–B 1)

Különösen ez az utóbbi megfigyelés bír most nagy jelentőséggel számunkra, mint-hogy szorosan kapcsolódik a méltányosság-alapú érvek működéséhez. Aristotelés a *Rétorika* I. könyvének 13. fejezetében mutatja be az érveknek ezt a típusát. A kiindulópont itt a jogos és a jogtalan cselekedetek osztályozása (1374a 18–28): ezek közül egyes esetekben az íratlan törvények alapján minősíthetjük az adott magatartást jogosnak vagy jogtalanak (az írott törvényekre alapuló érveket a meghatározás toposzához sorolja). Ennek két oka lehet: az egyik, hogy a cselekedet erényes vagy hitvány volta olyan mértékű, hogy az kívül esik az írott törvények látókörén. A másik lehetőség, hogy egy konkrét jogszabály hiányossága miatt lesz releváns az íratlan törvény. Ez utóbbi a méltányosság mint „az írott jogon túllépő igazságosság” alkalmazásának a területe.

Az írott szabályok megint csak két okból lehetnek hiányosak: vagy a törvényhozó tudtán kívül, vagy a tudtával. Ez utóbbi Aristotelés szerint arra vezethető vissza, hogy „sok esetben nem könnyű meghatározni a végtelen számú lehetőséget [...] s ha a cselekedet nem határozható meg, mégis rendelkezni kell róla, akkor szükségszerű, hogy általánosan fogalmazzunk”. Ezt a helyzetet egy példával is illusztrálja: ha a „testi sértést” büntetni rendelő szabály szerinti tényállás megvalósulásának csak annyi a föltétele, hogy az elkövető „vassal” támadjon a sértettre, akkor a kezén vasgyűrűt viselő személy „az írott törvény értelmében jogsértést követ el és helytelenül cselekszik, a valóságban azonban nem, s ez utóbbi a méltányos” (1374a 28–1374b 1).

Nem másról van tehát szó, mint hogy a bírának az érv alapján a tényeken kívül magát az alkalmazandó szabályt is vizsgálniuk kell. A vizsgálat eredménye pedig

<sup>27</sup> HARRIS (2. l.) 26–32.

alkalmasint ellentmond a szöveg általánosan elfogadott értelmének: a példában a vasgyűrű nem minősül „vasnak”.<sup>28</sup> Mindez úgy támasztható alá a legmeggyőzőbben, ha a jogszabály érvényességének tagadása helyett a szónok a szöveg „kiegészítését” javasolja, hogy az az alapján hozott döntés megfelelhessen a törvényhozó – föltehető – akaratának.<sup>29</sup> A példa szerinti esetben a kiegészítés vonatkozhat a tárgy jellemzőire (így megkülönböztetve a gyűrűt egy fegyvertől) vagy az elkövető tudattartalmára (a gyűrűvel akart sérülést okozni vagy nem). Mindez végső soron azt jelenti, hogy az érvelés célja a „testi sértés” tényállásának a kizárása: a védelem szerint az elkövető „kezet emelt” a másokra vagy „megütötte”, de nem követte el a „testi sértést”.

Ez a művelet összekapcsolja a méltányossági érveket az előtűk tárgyalt másik érvtípussal, a meghatározással. Ez utóbbi is olyan esetekben alkalmazható, melyekben a vádolt „elismeri a cselekmény elkövetését, a vádiratban szereplő megjelölést azonban vitatja” (1373b 38–1374a 2). A különbség, hogy a meghatározáson alapuló érvek Aristotelés szerint nem az iratlan, hanem az írott törvényhez kapcsolódnak (vö. 1374a 19–20). A felsorolt példák alapján arra következtethetünk, hogy ezekben az esetekben a törvény vagy semmiféle definíciót sem tartalmaz (föltehetőleg ilyen volt a lopásra vagy a *hybris*e vonatkozó athéni szabály), vagy a szónok által adott meghatározás legalábbis nem mond ellent a törvényi tényállás megfogalmazásának.

Mindezek alapján úgy látszik tehát, hogy az ilyen típusú érvek a jogi fogalmak meghatározásán keresztül érvényesülnek: a szónoknak egy meghatározást kell adnia a törvényi rendelkezés lényeges fogalmi elemeiről, hogy kimutassa, a másik fél által hivatkozott jogszabály nem alkalmazható az esetre. A Harris által vizsgált példák jól szemléltetik, hogy ezek a meghatározások nem feltétlenül jelennek meg kifejezett formában a beszédben. Az Aristotelésnél szereplő példa ezzel szemben arra szolgál, hogy bemutassa olvasóinak, hogyan épül fel egy méltányosságon alapuló érv, így azt is, hogy a törvényhozó szándékára való hivatkozás milyen szerepet játszik benne – az ilyen hivatkozások sem minden esetben jelennek meg a fennmaradt beszédekben.

Harris kutatásai tehát felhívják a figyelmet azokra a kulcsfontosságú elemekre, melyek a méltányosság-alapú érvek köréből felbukkannak a törvényszéki beszédekben, és azt is megerősítik, hogy ezek az elemek megfelelnek a méltányossági érvek aristotelési leírása legfontosabb elemeinek. Mindezt figyelembe véve most már visszatérhetünk az előzőekben körvonalazott kérdéshez, ti. hogy a méltányosság-alapú érvek csakugyan mindkét irányban működnek-e. Ahogy említettem, a méltányosság az uralkodó felfogás szerint a védelemnek kedvez, és Aristotelésnek a *Rétorikában* szereplő példája is egy ilyen esetre utal, az „írott jogon túllépő igazságosságként” felfogott méltányosság fogalma azonban ennél általánosabbnak látszik.

<sup>28</sup> Ezzel összefüggésben említendő Aristotelés példálózó felsorolásának egyik tétele: „[méltányos] ha nem a törvényre, hanem a törvényhozóra tekintünk, és nem a törvényhozó szavára, hanem a szándékára” (*Rh.* 1374b 11–13).

<sup>29</sup> Ez a hiba – ahogy Aristotelés a *Nikomachosi etikában* is fogalmaz – az általános megfogalmazásra, azaz a megkülönböztetések hiányára vezethető vissza (1137b 21–22). Ilyen esetben a védelem javaslata alapján a bírácoknak kell a törvény szövegén túlmenő megkülönböztetést alkalmazniuk, hozzátéve ezáltal a szöveghez azt, „amit a törvényhozó is törvénybe iktatott volna, ha tudott volna [az esetről]” (uo. 23–24).

A kiterjesztő jogértelmezés méltányosságához kapcsolása ellen három dolog szólhat, s talán ezek tartják vissza a kutatók többségét attól, hogy megfontolják ezt a lehetőséget. Először is, Aristotelés a meghatározáson és a méltányosságon alapuló érveket a védelem szempontjából mutatja be, és a példa is ezt a perspektívát tükrözi (az azt követő toposzok egy részével együtt). Másodszor, ahol a fennmaradt perbeszédék kifejezetten hivatkoznak a méltányosságra, ott minden esetben a jog kevésbé szigorú alkalmazására utalnak vele.<sup>30</sup> Harmadszor, az értelmezést kimondatlanul is befolyásolhatja a *nullum crimen, nulla poena sine lege* elve, a nyugati jogi gondolkodás szerves része.

Ezek közül talán az utolsó jelenti a legkisebb problémát, hiszen az imént kifejtettek szerint a méltányosságon alapuló érvek a meglévő jogszabályok értelmezésén, nem pedig új szabályok megfogalmazásán keresztül működnek. Az analógia alátámasztja a definíció kiterjesztését, nem helyettesíti azt, hiszen a szónok nem ismeri el, hogy nincs olyan törvény, mely a kérdéses cselekményt tiltaná. Ami az aristotelési leírás védelem-központúságát illeti, az semmiképpen sem szolgálhat konkluzív érvként. Másutt más érveket éppen a vád perspektívájából fogalmazva mutat be, anélkül, hogy alkalmazhatóságukat a vádbeszédre korlátozná. A méltányosság után, az első könyv 14. fejezetében a nagyság toposzát a vád szemszögéből mutatja be, a 15. fejezetben a „mesterségen kívüli” bizonyítékokhoz kapcsolódó érveket pedig ilyen kitüntetett perspektíva nélkül sorolja föl, aszerint különböztetve csupán, hogy az illető bizonyíték támogatja-e a szónok által képviselt ügyet vagy sem. A legvilágosabb példát azonban a 10. fejezet bevezetése szolgáltatja, ahol Aristotelés előrebocsátja: itt azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen emberek milyen emberek ellen és milyen okokból követnek el jogsértést, egyértelműen kimondja ugyanakkor, hogy a szónoknak ezeket a lehetséges érveket annak szem előtt tartásával kell megfontolnia, hogy a vád vagy a védelem mellett kíván érvelni.<sup>31</sup> Végül a szónokok fennmaradt beszédeiből származó anyag meglehetősen szűkös, legalábbis hogyha csak azokat a szöveghelyeket vesszük figyelembe, ahol megtalálható az *epieikeia* vagy a *to epieikes* kifejezés. Ráadásul ezekben az esetekben jobbra csupán „az önmérsékletet tanúsító és tisztességtudó személyek dicséretére szolgáló általános kifejezéseként” jelennek meg a kérdéses szavak.<sup>32</sup> Még ahol az *epieikeia* egyértelműen egy jogi jelenségre vonatkozik, ott is inkább egy általános hozzáállásra utal és nem egy konkrét állítást vagy érvet próbál alátámasztani.

<sup>30</sup> Így pl. Gorgias temetési beszédében (DK 82 B 6), vagy Démosthenés *Meidias elleni* beszédében (21, 90). Vö. HARRIS (2. l.) 34, lásd továbbá Trevor J. SAUNDERS: „*Epieikeia*: Plato and the Controversial Virtue of the Greeks” in Francesco L. LISI (szerk): *Plato's Laws and its Historical Significance* (Sankt Augustin: Akademia 2001) 71, valamint 75–80. Lásd még Thukydides beszámolóját a mytilénéiek sorsáról folytatott vitáról (3, 40, 2), ahol Kleón arra inti az athéniakat, hogy ne engedjék magukat félrevezetni „az uralommal legkevésbé összeegyeztethető három dologtól: a szájalomtól, a beszédék gyönyörűségétől és a méltányosságtól”.

<sup>31</sup> Vö. 1368b 29–32: „Világos ugyanis, hogy a vádlónak azt kell vizsgálnia, mennyi áll fönn a másik fél esetében azon dolgok közül, amelyek hatására mindannyian a legtöbbször elkövetik a jogtalanságot, és melyek ezek – a másik félnek pedig, hogy ezekből mennyi és melyek nem állnak fönn.”

<sup>32</sup> SAUNDERS (30. l.) 75.



#### 4. ELSŐ PÉLDA: MÉLTÁNYOSSÁG ÉS KITERJESZTŐ ÉRTELMEZÉS A GYAKORLATBAN

Mindez fölveti azt a kérdést, hogy mit is kell keresnünk, ha a törvényszéki beszédekben méltányosság-alapú érveket szeretnénk találni. Ha a kiterjesztő értelmezésre támaszkodó méltányossági érvelés példáit keressük, akkor ahogyan az „enyhítő” méltányosság esetében, nem várhatjuk, hogy a szónokok kifejezetten amellett érveljenek, hogy a vádlottat meg kell büntetni, mert ezt kívánja a méltányosság. Érdemesebbnek látszik itt is egy érvelési struktúrát keresni: esetünkben egy hivatkozott jogszabály kiterjesztő értelmezése mellett szóló érveket, melyek nagy valószínűséggel a törvényhozó szándékára utalnak, ugyancsak nagy valószínűséggel a törvény legfontosabb fogalmi elemeinek értelmezésével kapcsolatban.

Az athéni törvényszéki beszédeket vizsgálva azt találjuk, hogy ez az érvelési struktúra csakugyan előfordul. Erre talán a legjobb példa Hypereidés *Athénogenés ellen* írt beszéde (Hyp. 13).<sup>33</sup> A szónok célja, hogy meggyőzze a hallgatóságot: egy adásvételi szerződés jogellenes és következésképpen érvénytelen. E célból több törvényt is idéz, melyek *prima facie* irrelevánsak az eset szempontjából.

Az eset lényege, hogy a beszélő, Epikratés, megvett egy illatszerüzletet Athénogenéstől, az üzletben dolgozó rabszolgákkal együtt. A vásárláskor aláírt szerződésben a szolgákat terhelő adósságnak csak egy része szerepelt tételesen, a többire csak általánosságban, „esetleges egyéb tartozásokként” hivatkozott a szöveg. Az adásvétel megkötését követően sorra jelentek meg a hitelezők, s Epikratés hamarosan ráébredt, hogy hatalmas összeggel, összesen mintegy öt *talantonnal* tartozik nekik. A beszélő célja, hogy Athénogenés rosszhiszeműségét bizonyítsa: ha ugyanis sikerül elérnie, hogy az utóbbit csalásért elítéljék, akkor abból a szerződés semmissége is következik, s ezáltal ő megszabadulhat az adósságoktól. Epikratés a beszédben előadja, hogy eredetileg csak az egyik szolgálfiút szerette volna megvásárolni, mivel beleszeretett. Athénogenés azonban összejátszott Antigonával, akit Epikratés megkért, hogy járjon közben az érdekében, s azt a benyomást keltették, hogy Athénogenés csak nehezen áll rá a dologra, ezért sietni kell a szerződés megkötésével. Athénogenés ezután tette azt az ajánlatot, hogy eladja az egész üzletet és az ott dolgozó szolgákat is, az adósságokról pedig csak annyi tájékoztatást adott, hogy a raktárkészletek értéke jóval meghaladja a tartozások összegét.

<sup>33</sup> Magyar fordítását kommentárral lásd HORVÁTH László: *Az athéni Hypereidés beszédei és stílusának ókori megítélése* (Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor 2001) 80–91. Ugyancsak a méltányossági érvelés példájaként említi VINOGRADOFF 1912–1913 (14. l.), de elsősorban azért, mert a beszélő mentesülni szeretne a szerződéskötés következményei alól. A kiterjesztő értelmezés példájaként érti a beszédet – Démosthenés *Dionysiodóros elleni* vádbeszéde mellett – Yasunori KASAI: „A Space for Epieikeia in Greek Law” in Gerhard THÜR (szerk.): *Symposion 2009* (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften 2010) 117–129, érvei azonban egyáltalán nem meggyőzőek. A lényeges érveket helyesen azonosítja, de nem tekinti őket méltányossági érveknek (hanem a „nyitott szövedék” példáinak) Edward M. HARRIS: „Open Texture in Athenian Law” *Dike* 2000. 27–79. A méltányosságot jogon kívüli megfontolásnak tekinti (mely így legfőljebb motíválhatja a nem szó szerinti értelmezés módszereit) Domingo AVILES: „»Arguing Against the Law«: Non-Literal Interpretation in Attic Forensic Oratory” *Dike* 2011. 19–42.

Epikratés a beszédben négy törvényt idéz, hogy bemutassa, a szerződések az egyik fél rosszhiszeműsége esetén érvénytelennek tekinthetők. Az első szabály a piacon történő hazugságot tiltja. Jóllehet szerződésük nem a piaci kereskedelemmel kapcsolatos szerződés, Epikratés azzal érvel, hogy a család „a piactéren” történt, hiszen a vádlott, Athenogenés itt adott hiányos tájékoztatást az eladott műhely terhelő adósságokat illetően. A második törvény a rabszolgák testi hibáira vonatkozik, melyet az eladónak a szerződés megkötése előtt fel kell tárnia, különben a vevő elállhat a szerződéstől. Epikratésnek itt is erőlködni kell, hogy megmutassa, ez a rendelkezés miért releváns egy illatszerműhely eladása szempontjából. Egy *a fortiori* érveléssel áll elő: egy beteg szolga esetén a vevő csupán a vételárat veszíti el, az általa a műhellyel együtt megvásárolt szolga, Midas „fogyatékosága” viszont ahhoz vezethet, hogy ő is és kezességét vállaló barátai is elveszítik vagyonukat. A harmadik törvényhely látszik a legerőltetettebb párhuzamnak, hiszen egy olyan törvényből származik, mely a törvényes születésű gyermekekre vonatkozó kritériumokat rögzíti, azt is előírva, hogy az anyának törvényes házasságban kell élnie. A hangsúly, állítja Epikratés, az eljegyzés törvényességén van, ti. azon, hogy a felek kifejezzék egyező akaratukat. Végül a végrendeletekről szóló törvényt idézi, mely korlátozza a végrendelezés szabadságát olyan esetekben, ahol az örökhagyó „öregség, betegség vagy elmezavar hatása alatt áll”, vagy ha „egy asszony befolyása alatt, bebörtönözve, vagy egyéb kényszer alatt” cselekszik. Epikratés itt azt emeli ki, hogy őt voltaképpen Antígona, az egykori *hetaira* vezette félre, aki szerinte összejátszott Athenogenésszel, hogy azt a benyomást keltse, Epikratésnek haladéktalanul meg kell kötnie az adásvételi szerződést.

Valójában e törvényhelyek a törvényhozói szándék rekonstrukcióját szolgálják,<sup>34</sup> hiszen bennük jelenik meg kifejezett formában, ti. ahol különbséget tesznek „törvényes” és „törvényellenes” jogügyletek közt. A szónoknak azonban arról is meg kell győznie a bíróságot, hogy a törvényekre való hivatkozásai relevánsak. Ez pedig minden esetben kiterjesztő értelmezést tesz szükségessé, mivel az idézett törvények láthatóan más helyzeteket kívánnak szabályozni. A szónokok végső célja az ilyen esetekben<sup>35</sup> az, hogy rámutassanak a vádlott jogellenes szándékára, és arra, hogy a hasonló magatartást tiltó jogszabályok a szándék megléte miatt alkalmazandók az adott esetre is. Ezáltal arra buzdítják a bírakat, hogy lépjenek túl az

<sup>34</sup> Lásd HARRIS (33. l.) 50.

<sup>35</sup> Egy másik eset, amelyben még a törvényhozói szándék kifejeződésének problémája is a felszínre kerül, Lysias *Theomnéstos elleni* beszéde (Lys. 10). Itt a beszélő a vádló, aki azzal vádolja Theomnéstost, hogy a kimondhatatlan szavak (*aporrhéta*) egyikét használta. A vádlott – mondja – érvelhet azzal, hogy voltaképpen nem is a tiltott kifejezést használta, ti. hogy „gyilkos” (*androphonos*), hanem csak annyit mondott, hogy a felperes „megölte az apját” (*ton patera apokteinai*, 10, 6). A törvényhozó szándéka a vád szerint teljesen egyértelmű, és a szavak jelentésére, nem pedig alakjára koncentrál. Aligha várhatjuk, hogy a törvényhozó valamennyi azonos jelentésű szót felsorolja a jogszabályban (*poly gar <an> ergon én tó nomothetó hapanta ta onomata graphein hosa tén autén dynamin echei*). Ehelyett úgy nyilvánította ki akaratát valamennyi szinonima tekintetében, hogy csak egyet említett kifejezeten (*peri henos epón peri pantón edélósen*, 10, 7). A beszéd magyarul SIMON Zoltán fordításában olvasható in BOLONYAI Gábor (szerk.): *Lysias beszédei* (Budapest: Osiris Budapest 2003) 193–208.

írott törvény betűjén, de nem a szellemén.<sup>36</sup> A méltányosság biztosítja egyfelől azt, hogy csak a jogsértések elkövetőit ítéljék el; másfelől viszont azt is, hogy jogsértés ne maradjon büntetlenül.

## 5. MÁSODIK PÉLDA: KITERJESZTŐ ÉRTELMEZÉS ÉS MÉLTÁNYOSSÁG A RÉTORIKAELMÉLETBEN

Aristotelés olykor a hellénisztikus kori rétorikaelmélet egyik fontos eleme, az ún. ügyállástan<sup>37</sup> előfutáraként jelenik meg a rétorikatörténeti szakirodalomban.<sup>38</sup> A releváns forrásokra vonatkozó ismereteink igencsak töredékes volta miatt közvetlen hatást kimutatni e tekintetben gyakorlatilag lehetetlen.<sup>39</sup> Ezzel együtt úgy gondolom, hogy az ügyállásokat tárgyaló szerzőknél kimutatható párhuzamok, ha nem is kényszerítő erővel bizonyítják, mindenesetre megerősítik, hogy az aristotelési méltányossági érvelés módszerei közé sorolhatjuk a kiterjesztő értelmezést is. Az aristotelési méltányosság párhuzamait a legkézenfekvőbbnek a „minőségi” ügyállást tárgyaló szöveghelyeken látszik keresni, hiszen itt az általában vett enyhítő körülmények között megtaláljuk a *syngnómé*ra való hivatkozást, ez pedig Aristotelés méltányosságához kapcsolódó toposzai közt is kiemelt helyet kap. A következőkben mégsem e lehetséges párhuzamok értékelésével foglalkozom, hanem – az eddig mondottaknak megfelelően – olyanokkal, ahol a méltányosság interpretív jellegét találhatjuk meg.

A *Rétorika* kommentátorai a definíción alapuló érveket tárgyaló szöveghely kapcsán sosem mulasztják el fölhívni a figyelmet a meghatározáson alapuló ügyállásra (*stasis horiké*), mely állandó eleme a Kr. e. 2. századi szerzőktől kezdődően megtalálható ügyállás-listáknak. Az első olyan tankönyvben, a témnosi Hermagoraséban,<sup>40</sup> mely a hagyomány szerint az ügyállások kidolgozott rendszerét tartalmazta, a definíció nem a jogértelmezéssel kapcsolatos ügyállások csoportjában szerepel, hanem az ún. logikai kérdések (*zétémata logika*) közt, az eset tényeire koncentráló „következtetés” és a felelősség kérdésére fókuszáló „minőség” ügyállásai között. A „jogi kérdések” (*zétémata nomika*) között ezzel szemben olyanok szerepelnek, mint „szöveg és szándék” szembeállítás, a „törvények közti ellentmondás”, a „kétértelműség”,

<sup>36</sup> Vö. a Lysias-beszéddel kapcsolatban HARRIS (33. lj.) 49–50.

<sup>37</sup> Az ügyállástanról máig a legrészletesebb áttekintés: LUCIA CALBOLI MONTEFUSCO: *La dottrina degli „status” nella retorica greca e romana* (Hildesheim: Olms 1986).

<sup>38</sup> Lásd pl. Octave NAVARRE: *Essai sur la rhétorique grecque avant Aristote* (Paris: Hachette 1900) 261–263, Antoine C. BRAET: „Aristotle’s Almost Unnoticed Contribution to the Doctrine of Stasis” *Mnemosyne* 1999/4. 408–433.

<sup>39</sup> A rétorikai hagyomány töredékességéről és a történeti rekonstrukciók terén emiatt indokolt józanságról lásd Malcolm HEATH: *Menander: A Rhetor in Context* (Oxford: Oxford University Press) 2–3. fejt.

<sup>40</sup> A töredékek mértékadó kiadása Dieter MATTHES: *Hermagorae Temnitae testimonia et fragmenta. Adiunctis et Hermagorae cuiusdam discipuli Theodori Gadarei et Hermagorae minoris fragmentis* (Lipsiae: Teubner 1962).

és az „okoskodás”. Egyes későbbi tankönyvekben azonban a definíció két helyen is szerepel, a második csoportban „törvényi meghatározásként”.

Egyik osztályozás sem érthetetlen: a „logikai kérdések” hermogorasi rendszerre a védelem számára elérhető „védelmi vonalak” megkülönböztetésén alapszik: ha valakinek el kell ismernie, hogy elkövetett valamit, cselekedete jogi besorolását még mindig vitathatja, ha pedig erre sincs módja, akkor enyhítő vagy mentő körülményekre hivatkozhat. A „jogi” meghatározás ezzel szemben a definíciónak arra az aspektusára koncentrál, mely a normatív szövegek értelmezésére vonatkozó kérdésekhez kapcsolja.

Noha Aristotelés láthatóan nem a védelem érveinek „erőssége” szerint igyekszik az érveket csoportosítani, és arra sem törekszik, hogy a későbbi tankönyvekhez hasonló egységes rendszerbe foglalja őket, mégis tudatában van a definíciós érvek mindkét aspektusának. Egyfelől világossá teszi, hogy a meghatározáson alapuló érvelésnek akkor van értelme, ha az eset tényeit illetően nincs vita, és a toposzt a méltányosságot megelőzően tárgyalja, mely utóbbi körében említi majd a mentő és enyhítő körülményeket. Másfelől a meghatározás és a méltányosság szomszédsága segít megérteni az utóbbi interpretív természetét, mely már a *Nikomachosi etikában* is fölismerhető.

A második szofisztika korszakából származó tankönyvekben, és különösen a tarsosi Hermogenésnek az ügyállásokról szóló értekezésében (*Peri tón staseón*)<sup>41</sup> lesz teljesen egyértelmű a meghatározáson és a törvényhozó szándékán alapuló érvek közti kölcsönös kapcsolat, azáltal, hogy a szerző az egyes ügyállások leírásánál megadja az érvelés csomópontjait (*kephalaia*), sőt azok sorrendjét is. Az ő tizenhárom ügyállásból álló egységes rendszerében a meghatározás – a hagyományt követve – a következtetés után áll. A definíció esetében – írja – „az ítéletre váró eset teljesen világos” (2, 2, 1), azaz a tényeket illetően nincs vita a peres felek közt, az ügy mégis „hiányos”:

„A meghatározás ügyállása egy cselekedet leírásának a vizsgálata, amely cselekedet egyfelől megtörtént, másfelől azonban hiányos, amennyiben leírása nem teljes” (2, 2, 6–9). Hermogenés azt is megvilágítja, minek köszönhető ez a „hiányosság”: „Ha a hiányt kiegészítjük, rögtön megkapjuk a megnevezését, s az üggyel kapcsolatban nincs helye további vizsgálódásnak” (2, 2, 3–5).

Hermogenés tankönyvében a legtöbb ügyállás elnevezése az érvelési csomópontok közt is megjelenik: ezen keresztül világosan látszik, hogy milyen szerepet játszhat a törvényhozói szándéokra történő hivatkozás a meghatározáson alapuló érvelésen belül, illetve hogy – *vice versa* – a definíció és ellentéte, az analógia (*sylogismos*) hogyan alkalmazható olyan esetekben, melyekben valamely jogi szöveg „betűjét és szándékát” állítják szembe egymással. Az egyes ügyállások ilyen összefüggéseit bizonyára a korábbi szerzők is fölismerték, Hermogenés tankönyve azonban egyér-

<sup>41</sup> Legújabb kiadása Michel PATILLON: *Corpus rhetoricum II. Hermogène: Les états de cause* (Paris: Les Belles Lettres 2009).

telmüen be is mutatja őket, még a különböző csoportokba sorolt ügyállások között is. A definíció tárgyalása nála – a következtetésen alapuló ügyálláshoz hasonlóan – megelőzi a „logikai” és „jogi” ügyállások szerinti fölosztást. Ez lehet annak a jele, hogy Hermagoras is „erősebbnek” ítélte ezeket az érvelés szempontjából, mint a többieket, de azt is, hogy szélesebb körben tartotta őket alkalmazhatónak. Míg a későbbi antikvitás rétorai hírhedten igyekeztek elhatárolni egymástól az ügyállásokat és az egy-egy ügyállásra összpontosító szónoklatokat, Hermogenés megközelítése inkább Aristoteléséhez hasonlít, amennyiben a törvényszéki ügyekben használható argumentatív megközelítések közti kapcsolódási pontokat (is) igyekszik kimutatni.

Végezetül érdemes még egy pillantást vetnünk Hermogenés ügyállástanán belül az analógiára (*sylogismos*), melyet ő több ízben is a definíció ellentétéként jellemez, amellet, hogy a „jogi” ügyállások közé sorolja. A következőképpen határozza meg: „egy írásban meg nem határozott cselekedet párhuzamba állítása egy írottal, melynek révén egyenlőségjelet teszünk aközé, ami nincsen leírva és ami le van írva” (2, 11, 4–6). A javasolt érvelési csomópontok szinte ugyanabban a sorrendben követik egymást, mint a meghatározáson alapuló ügyállás esetében (vö. 11, 1, 6–8): ez funkciójuk ismeretében aligha meglepő. Figyelemre méltó azonban a hermagorasi analógia hasonlósága azzal, amit főntebb az aristotelési méltányosság „negatív oldalaként” írtam le és a kiterjesztő értelmezéssel való azonosítása mellett érveltem. Aristotelésnél a méltányossági érvek ismertetése részét képezi a jogos és jogtalan cselekedetek általánosabb tárgyalásának. Ennek megfelelően az „írott törvényen túllépő igazságosság” fogalmába olyasmi is beletartozhat, amit ma vonakodnánk „méltányosságnak” nevezni. Vannak ugyanis olyan esetek, amelyekben a jogtalan cselekedet jogtalanságát csak az íratlan törvény alapján lehet megállapítani. A *Rétorika*-kommentárok általában nem veszik komolyan számba ezt a lehetőséget, és csak a törvény szigorát enyhítő méltányossággal foglalkoznak. A kontextusból és az imént tárgyalt példákból azonban véleményem szerint az következik, hogy az „írott törvényen túllépő igazságosság” mindkét irányban működik, ahogy a törvényhozó szándékával alátámasztott meghatározásokkal is egyaránt élhet az alperes és a felperes.